

ПОПОВИЧ М. В.,

завідувач криміналістичної лабораторії
імені Ганса Гросса

(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.137.5:343.136:343.988:159.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.37>

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО (ДІЗНАВАЧА) З ОПЕРАТИВНИМ СПІВРОБІТНИКОМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

Неповнолітні є особливою категорією населення, що має свої особливості у фізіологічній, психологічній та соціальній сферах. Вони вважаються найбільш вразливою соціальною групою. Враховуючи їх незрілість та нездатність повноцінно адекватно оцінювати ситуацію, пріоритетним в державі завданням є їх захист. Розглянуто проблему комплексного врегулювання цього напрямку кримінально-правової політики. Встановлено, що кримінальна процесуальна галузь не є виключенням та останнім часом Україна робить значні кроки в оновленні цього курсу.

Встановлено, що завдяки переживанням, що були пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення щодо неповнолітнього, останній може мати згодом фізичні хвороби, а всі мисленнєві напруження та стреси можуть бути об'єктом досліджень нової медичної науки – психосоматики, що досліджує зв'язок нервової системи з появами конкретних хвороб.

В статті йдеться про спеціальний підхід до вирішення проблем неповнолітнього потерпілого під час досудового розслідування. Акцентується увага на ефективній взаємодії слідчого (дознавача) з оперативним співробітником в межах доручень. Наголошується на активному пошуку, зокрема, причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення щодо неповнолітнього.

Зроблено спробу виявити вік, який є найбільш акцентований у неповнолітнього, в межах якого є найбільший ризик прояву віктимності – схильності стати жертвою. В межах оперативно-розшукової діяльності чи наданих доручень оперативний співробітник має з'ясувати також і цю обставину.

Наводиться дефініція поняття «взаємодія слідчого з оперативним співробітником під час досудового розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітнього потерпілого».

В статті аналізуються головні порушення прав неповнолітніх у світовій та національній практиці, зокрема, використання неприпустимих процедур допиту. Зосереджується увага на законодавчій відмові від участі під час допиту неповнолітнього потерпілого такого учасника як педагог. Натомість обґрунтовується обов'язкова участь психолога.

Ключові слова: взаємодія, неповнолітній, допит, захист дітей, потерпілий, віктимність, психолог.

Popovich M. V. Interaction of an investigator with an operative employee in criminal proceedings involving a minor victim

Minors are a special category of the population that has its own peculiarities in the physiological, psychological and social spheres. They are considered the most vulnerable social group. Taking into account their immaturity and inability to fully adequately assess the situation, their protection is a priority task for the state. The problem of comprehensive regulation of this area of the criminal legal policy has been considered. It has been clarified that the criminal procedural sphere is not an exception, and recently Ukraine has been taking significant steps in its updating.

It has been also established that due to the experiences associated with the commission of a criminal offense against a minor, the latter may later have physical illnesses, and all mental tensions and stresses may be the object of study for a new medical science – psychosomatics, which investigates the connection of the nervous system with the appearance of specific diseases.

The article is concerning on a special approach to solving the problems of a minor victim during a pretrial investigation.

Emphasis has been placed on the effective interaction of the investigator (inquirer) with the operative within the scope of assignments. Emphasis has been placed upon the active search, namely of the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense against a minor.

An attempt has been made to identify the most accentuated minor's within which there is the greatest risk of victimization – the tendency to become a victim. Within the framework of operational investigative activity or given assignments, the operative has also to clarify this circumstance. The definition of the concept "interaction of an investigator with an operative during a pretrial investigation of criminal proceedings involving a minor victim" has been given.

An analysis of the main violations of the rights of minors in international and national practice (in particular, the use of inadmissible interrogation procedures) has been made. Attention has been focused on the refusal (on the legislative level) for a teacher to participate in the interrogation of a minor victim. Instead the mandatory participation of a psychologist has been justified.

Key words: *interaction, minor, interrogation, child protection, victim, victimhood, psychologist.*

Вступ. Зобов'язання держав щодо вжиття всіх заходів для захисту прав дітей, зокрема, необхідних для запобігання всіляким формам сексуальної експлуатації та сексуального насильства над ними є, без перебільшення, пріоритетним серед низки інших. Про це свідчать низка фундаментальних документів, серед яких і Конвенція про права дитини, що була ратифікована в Україні [1].

Як зазначено в ч. 2 ст. 7 «Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства» [1]. Таким чином, ще 20 листопада 1989 року «підкреслюється» прислів'я про те, що чужих дітей не буває, а право постраждалих дітей на фізичне та психологічне відновлення та соціальну реінтеграцію захищається та унормовано в ст. 39 вищевказаного документу.

Так, держави-учасниці в межах національного законодавства зобов'язані забезпечувати реалізацію прав неповнолітніх в усіх сферах життєдіяльності, оскільки останні через свої фізичні та розумові незрілості потребують посиленої охорони і піклування.

Для забезпечення наведеної державної політики в межах українського законодавства націлена й наша стаття.

Постановка завдання. В своїх наукових доробках ми зазначали, що вчинення злочинів проти неповнолітніх, на жаль, є досить поширеним явищем у світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, майже три з чотирьох дітей у світі (30 мільйонів дітей!) віком від 2 до 4 років регулярно піддаються тілесним покаранням або психологічному насильству з боку дорослих; кожна п'ята жінка і кожен тринадцятий чоловік у віці до 17 років зазнали сексуального насильства; 120 мільйонів дівчат і жінок у віці до 20 років були змушені займатися сексом. Злочини за участю неповнолітніх не є однорідними. Вони відрізняються суспільною небезпекою, основним об'єктом посягання, характером і т. д. Найбільш небезпечними для неповнолітніх є насильницькі злочини, в тому числі насильство в сім'ї. Окремо слід відзначити злочини проти статевої свободи та недоторканності, оскільки ці злочини часто призводять до майбутніх відхилень у моральному та психофізіологічному розвитку [2].

Як бачимо, будь-яка аномальність у розвитку чи в його кінцевому результаті завжди має свою індивідуальну, притаманну лише йому передумову, що сприяє різним психосоматичним захворюванням. Такі хвороби активно досліджуються окремою наукою – психосоматикою. Дані дослідження (грец. *Ψυχή* — *душа* і грец. *σῶμα* — *тіло*) формують цілий напрям у медицині (психосоматична медицина) та психології, що займається вивченням впливу психологічних (переважно психогенних) факторів на виникнення і подальшу динаміку соматичних (тілесних) захворювань. Згідно з основним постулатом цієї науки, основою є реакція на емоційне переживання, що супроводжується функціональними змінами і патологічними порушеннями в органах. Відповідна схильність може впливати на вибір органу або системи, що пошкоджуються [3].

Отже, оскільки психіка неповнолітнього (учасника кримінального провадження) є доволі крихкою та до неї повинен бути підібраний спеціальний підхід, то дане дослідження своїм завданням ставить розв'язання нагальної проблеми взаємодії слідчого (дознавача) з оперативним співробітником, який діє за його дорученням щодо неповнолітніх в межах кримінального провадження під час виконання слідчих (розшукових) дій.

Отже, метою статті є розгляд особливостей взаємодії слідчого (дознавача) з оперативним співробітником під час досудового розслідування у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх, а також формулювання рекомендацій щодо змін кримінального процесуального законодавства в цій частині з урахуванням практики застосування.

Результати дослідження. Як ми раніше зазначали в своїх роботах, що становлення та розвиток дитини відбувається з моменту зачаття. Не є таємницею, що всі діти в своєму розвитку є різними. Існують притаманні від народження різновиди темпераментів, характеристик нервової системи, схильностей та потреб. Навіть у наймолодших дітей існують риси характеру, що передалися від батьків [4, с. 189].

Неповнолітні особи віком до 12 років фіксують поведінку дорослих та відображають в собі їх внутрішні образ. Умовно це виглядає наче копіювання дій дорослих людей дитиною. В той же час, з 12 років починається період самостійності, коли неповнолітній повинен перевірити та закріпитися в тому, що він зобразив. Цей період умовно можна назвати періодом самоствердження, але умовно лише тому, що невеличкий відсоток неповнолітніх не самостверджується, а має прояв самостійності. А це абсолютно різні речі. В оточенні, де дорослі самостверджуються один перед одним, неповнолітній після 12 років набуває цих же рис. А в оточенні, де дорослі проявляють турботу та піклування, є людьми, неповнолітні у цьому ж віці стають самостійними в своїх добрих справах, оскільки турбота для них в цьому віці є звичною.

На наш погляд, кожному періоду розвитку передують низка умов, відповідно до яких здійснюється формування особистості неповнолітнього. Найцікавішим віком в цьому розумінні є вік від 12 років, оскільки саме в цьому вікові ми стикаємося фактично з тим, що «пожинаємо» плоди близьких та оточення дитини. І, на наше переконання, в багатьох випадках самоствердження, не на самостійність, може бути рушійною силою до можливої віктимності неповнолітнього. При цьому треба визнати, що віктимність не є обов'язковою ознакою всіх потерпілих неповнолітніх.

Віктимність окремого потерпілого неповнолітнього є реалізованою кримінальним шляхом, так би мовити, схильність стати при відповідних обставинах жертвою кримінального правопорушення або, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де їй можна було б об'єктивно запобігти. Саме у зв'язку з цим у кримінальному процесі важливим є встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Особливою гостроти це набуває під час розслідування за участю неповнолітнього потерпілого чи свідка. Цей надто тонкий момент, що свідчив би про провокацію з боку потерпілої дитини кримінальної поведінки іншої особи вартій окремого аналізу, зокрема, на досудовому розслідуванні слідчий (дознавач) можуть надати доручення оперативним співробітникам з метою встановлення таких причин та умов скоєння кримінального правопорушення. Так, оперативний співробітник повинен з'ясувати і ті обставини, що сприяли правопорушенню з боку потерпілого неповнолітнього, особливо якщо він в віці так званого самоствердження, тобто після 12 років. Встановлення вказаних обставин впливає на хід та результати розслідування в цілому. Така взаємодія уповноважених суб'єктів (їх підрозділів між собою) є вирішальною.

Як зазначав М. Борисенко в своєму дисертаційному дослідженні поняття «взаємодія» треба розглядати як узгоджену, підпорядковану єдиному задуму діяльність, яка здійснюється через використання оптимальних та притаманних суб'єктам взаємодії засобів і методів з метою найбільш ефективного вирішення завдань, що виникають під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Розкриваючи сутність взаємодії слідчого з іншими підрозділами та службовими особами Національної поліції України, зроблено висновок, що її змістом є комплекс узгоджених процесуальних і оперативно-розшукових дій, спрямованих на розслідування і запобігання кримінальних правопорушень. Взаємний обмін інформацією між слідчим та відповідними суб'єктами взаємодії є основною передумовою їх активної та цілеспрямованої взаємодії, без якого неможливе досягнення її мети [5, с. 84].

Разом з тим, взаємодія слідчого з оперативним співробітником під час досудового кримінального провадження за участю неповнолітніх може розглядатися як узгоджена за цілями діяльність, спрямована на розслідування, припинення та запобігання кримінальних правопорушень за участю неповнолітніх.

За результатами проведеного дослідження найчастіше взаємодія уповноважених органів в частині забезпечення прав неповнолітніх може відбуватися з порушенням під час найінформативнішої слідчої (розшукової) дії – допиту.

Як свідчить світова практика, допит неповнолітніх часто пов'язаний з порушенням їх прав, використанням неприпустимих засобів і процедур допиту, зокрема, примусової тактики допиту з боку поліції; попередження Міранди часто порушується; приховується травмування дітей під час допиту в спеціальних приміщеннях та відсутність добровільної згоди дитини на допит. Саме органи, які зобов'язані забезпечувати права неповнолітніх, найчастіше під час допиту грубо порушують права дітей, що негативно позначається як на здоров'ї неповнолітнього (про що ми зазначали вище в частині психосоматичних захворювань та виокремленні цілої науки психоматики), так і на результатах досудового розслідування [2, с. 488].

Незважаючи на законодавчу регламентацію тактики та методики допиту неповнолітніх потерпілих на досудовому провадженні як у міжнародному, так і в національному законодавстві, практичне проведення цієї слідчої дії має низку недосконалостей, законодавчих неточностей чи прогалин, що негативно впливає як на неповнолітніх, так і не дають бажаний результат. Насамперед ці неточності стосуються декларативності переважної більшості положень, оскільки зміст цих положень майже не розкривається та не конкретизується. Наприклад, допит неповнолітнього здійснюється з обов'язковою участю педагога або психолога. Незрозумілим лишається те, в якому випадку має бути присутній педагог, а в якому – психолог.

Раніше ми вказували на необхідність законодавчого закріплення необхідних учасників під час допиту неповнолітнього потерпілого. Так, ми дійшли до висновку, що «питання вибору/залучення учасників, участь яких є обов'язковою під час допиту, є вкрай важливим. Психолог, а не педагог, який може бути присутнім під час допиту, може надати цінні

поради чи окремо бути допитаний в якості свідка. Водночас, треба визнати, що Україна стоїть на шляху створення дієвих механізмів захисту прав дітей, отже, потребує вирішення, зокрема, питання навчання психологів за спеціалізацією для потреб кримінального провадження за участю дітей, а в подальшому – створення єдиного реєстру таких психологів» [6, с. 72].

Ми можемо з впевненістю стверджувати, що участь психолога для потреб кримінального провадження ефективніше участі педагога, оскільки останнього практичні підрозділи частіше всього залучають формально, тобто «беруть» в процес буквально першого, хто зустрівся в найближчій школі. Таким чином, під час допиту неповнолітнього потерпілого має бути обов'язковою, а не факультативною участь саме психолога. В той же час, на практиці наразі відповідно до норм кримінального процесуального законодавства є можливість вільного вибору між педагогом та психологом. І оскільки психологів набагато менше, то представники органів досудового розслідування залучають тих, кого залучити швидше, тобто педагога. Звісно, в такому випадку «страждатиме» також й ефективність кримінального провадження, його результативність.

Висновки. Взаємодія слідчого (дізнавача) з оперативним співробітником під час кримінального провадження за участю неповнолітнього потерпілого повинна проводитися із застосуванням інших умов та прийомів, ніж допит дорослих осіб. Фактично періоди розвитку неповнолітніх зобов'язують уповноважених суб'єктів здійснення процесу доказування з урахуванням вікових особливостей, зокрема, вікового періоду з 12 років, як такого, що характеризується високим ризиком віктимності в поведінці. Дану обставину під час дослідження всіх обставин скоєння кримінального правопорушення необхідно встановлювати. Відтак, в межах оперативно-розшукової роботи або на підставі доручення оперативні співробітники повинні надати допомогу слідчому (дізнавачу) в з'ясуванні всіх причин скоєння кримінального правопорушення. Водночас, під час допиту неповнолітнього потерпілого особливу увагу варто приділяти стану, в якому знаходиться потерпілий. Якщо неповнолітній потерпілий почувається психологічно складно, варто пам'ятати, що жодне із завдань кримінального провадження не варте здоров'я дитини. На сторожі вирішення проблем, що походять з психологічних складних ситуацій, що тримаються в пам'яті потерпілого, стоїть нова наука – психосоматика. В окремих випадках досудового розслідування варто відмовитися від допиту неповнолітнього потерпілого, щоб запобігти травматизації. Інші слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього потерпілого повинні бути також відкладені, якщо для цього є підстави. Виключну роль під час проведення допиту дитини як найінформативнішої слідчої (розшукової) дії повинно бути приділено такому суб'єкту як психолог, участь якого повинна бути в усіх випадках обов'язковою, а не факультативною.

Дане дослідження не є вичерпним і не розглядає всі питання, пов'язані із допитом неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. Натомість проведений аналіз дозволяє відкрити перспективи для подальших досліджень в цьому напрямі з метою реалізації дружнього до неповнолітнього підходу.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : постанова Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 13. Ст. 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>.
2. Olga Y. Guseva, Myroslav Popovych, Oksana V. Melnyk, Mykhailo V. Huzela. Features of Interrogation of Minor Victims in Pre-Trial Investigation Features of Interrogation of Minor Victims in Pre-Trial Investigation. *Особливості допиту неповнолітніх потерпілих у досудовому розслідуванні. CUESTIONES POLITICAS*. 2021. Vol. 39. Núm. 70 (October). URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36866/39845>.
3. Психосоматика. *Bikinedia* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.

4. Мельник О., Попович М. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 84–89. (Республіка Польща).
5. Борисенко М. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 260 с.
6. Попович М. В., Мельник О. В. Допит неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: синергетичний підхід. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару, (Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 69–72.

